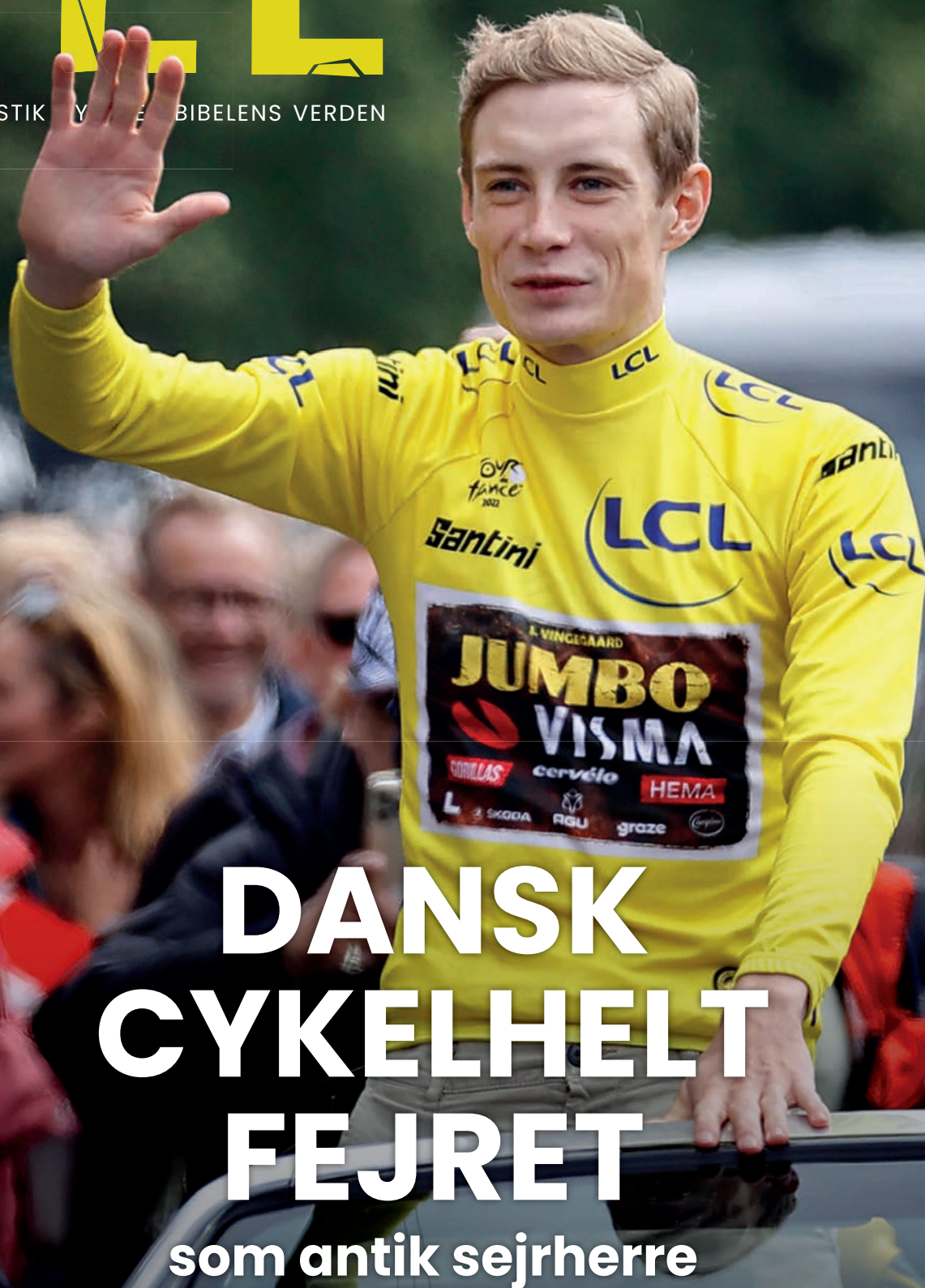

TEL

ET SPADESTIK I YER I BIBELENS VERDEN

DANSK CYKELHELT FEJRET som antik sejrherre

SEJRSFEJRING | ER ISRAELS FØRSTE TEMPEL FUNDET? | EN ÆLDGAMMEL INSKRIPTION – ELLER TILFÆLDIGE RIDSER?

SBA

Selskab for Bibelsk Arkæologi

Kanehaven 21, 8240 Risskov
 Tlf.: 2899 0285
 E-mail: info@bibelskarkaeologi.dk
 Internet: www.bibelskarkaeologi.dk
 Bank: Sydbank konto 7920-1014 846
 CVR: 34137021

Redaktion

Morten Høring Jensen (ansv. red.),
 Carsten Vang (medredaktør),
 Jesper Smed Risbjerg (red. assistent),
 Hartvig Wagner,
 Jørgen Bækgaard Thomsen.

Forsidefoto

Efter Jonas Vingegaards sejr i Tour de France i juli 2022 blev han kort i sejrstog gennem Københavns gader fra lufthavnen til Rådhuspladsen, hvor titusindvis af mennesker stod klar til at fejre ham. Foto: Jens Dresling/Ritzau Scanpix.

Hvad betyder TEL?

Bladet TEL har sit navn efter de ruinhøje fra oldtiden, der rummer lag på lag af bebyggelse. "TEL" er den arkæologiske betegnelse for "ruinhøj".

Layout

Frechand, Herning

Tryk

Økotryk, Videbæk

Artikler i TEL dækker ikke nødvendigvis redaktionens eller SBAs synspunkter. © SBA og artiklernes forfattere. Ved enhver form for eftertryk/citat skal kilde angives.

Betaling for TEL

Betaling for TEL opkræves årligt via PBS først på året. Prisen er kr. 195 (for unge under 26 år kr. 145). Se mere på www.bibelskarkaeologi.dk.

Selskabets bestyrelse

Adjunkt, ph.d., cand.theol.
 Christian Canu Højgaard
 (formand)
 cch@bibelskarkaeologi.dk

Frimenighedspræst

Johnny Tidemand
 (næstformand)
 jt@bibelskarkaeologi.dk

Lektor, ph.d., cand.theol.

Morten Høring Jensen
 (redaktør)
 mhj@bibelskarkaeologi.dk

Grafisk designer Ben Haman Jensen (webmaster)

bhj@bibelskarkaeologi.dk

Ekstern kasserer

Birgit Poulsen
 Kanehaven 21, 8240 Risskov
 tlf.: 8621 1660 / 2899 0285
 bpo@bibelskarkaeologi.dk

Støt SBA's arbejde økonomisk

Gaver til SBA's arbejde kan indbetales på bankkonto: 7920-1014 846 eller via MobilePay: 860608. Ved ønske om skattefradrag skal CPR-nummer anføres.

TEL udgives med støtte fra Statens Kunstfond.

Adresseændring

Meldes til info@bibelskarkaeologi.dk.

ISSN 0905 - 5827

NYHED | MILITÆRT AMFITEATER

Militært amfiteater fundet – måske scene for henrettelse af kristne

■ Af Morten Høring, lektor på Menighedsfakultetet og redaktør af TEL

Efter de to jødiske opstande mod Rom i hhv. år 66-70 og 132-135 e.Kr. valgte romerne permanent at udstationere hele to legioner i det område, der engang udgjorde det jødiske kongedømme.

Den ene havde base på den store Jizre'el-slette og gik under navnet "Den sjette Jern-legion" (Legio VI Ferrata). Resterne af militærlejren har været under udgravning i nogle år nu, og senest har arkæologerne afdækket omridset af et amfiteater. Normalt blev disse kun opført i byer af en vis størrelse, da de var dyre at opføre og dyre at drive. Det siger noget om denne legions størrelse og økonomiske formåen. Selve amfiteatrets konstruktion var udført i sten, men langt de fleste af disse er i tidernes løb blevet fjernet og genbrugt til andre formål.

Tilbage står en oval-formet fordybning i landskabet, som arkæologerne nu har undersøgt. De har haft held til at finde noget af konstruktionens støttemure og enkelte sæder af sten. Amfiteateret var i brug fra det andet til fjerde århundrede. Netop i den periode bredte kristendommen sig hurtigt, og selvom vi ikke har skriftlige kilder, der bogfører henrettelser af kristne til præcis dette amfiteater, er det slet ikke utænkeligt, at det skete her. ■

Dronefoto af den oval-formede fordybning, hvor der i romernes storhedstid i landet lå et amfiteater. Foto: Jezreel Valley Regional Project.

En af fejringerne af Jonas Vingegaard foregik på Rådhuspladsen i København, der var fyldt, så langt øjet rakte. Foto: Mads Claus Rasmussen/Ritzau Scanpix.

DANSK CYKELHELT

FEJRET SOM GRÆSK OG ROMERSK SEJRHERRE

I antikken var fejringen af heltens sejr årets højdepunkter. I græske byer blev olympiske mestre modtaget på byens torv, og i Roms gader genlød jubelråbet under de sejrende generalers triumftog. I sommeren 2022 oplevede vi i Danmark noget lignende! ▶

Af Morten Høring, lektor på Menighedsfakultetet og redaktør af TEL

Sikke en dansk cykelsommer. Det er næppe forbigået manges opmærksomhed, og på toppen af hæderspyramiden af sejre og succes står den 25-årige thybo, Jonas Vingegaard. Med sine mægtige præstationer dag efter dag i den franske hede bjergtog han i ordets egentlige forstand en hel nation.

Hvor dyb beundringen for ham var efter sejren i årets Tour de France, kunne man allerede fornemme på løbets afsluttende dag, hvor tusindvis af danske fans fyldte gaderne i Paris. Men trods det var modtagelsen af ham i Danmark alligevel en sjældenhed med et omfang helt på højde med modtagelsen af de danske europamestre i fodbold i 1992. Alt blev rullet ud fra F16 jagerfly til paradekørsel mod Københavns Rådhus, hvor Rådhuspladsen var fyldt til bristepunktet, og så til sidst den storslåede hyldest på den lokale boldbane i Vingegaards hjemby.

Det er langt fra alle sportsgrene, der har den evne til at begejstre os som nation og folk, men de, der har, skaber en situation, der bringer os tæt på to meget centrale antikke begivenheder i henholdsvis den græske og den romerske verden: modtagelsen af vinderne i de græske idrætslege og modtagelsen af den sejrende general i Rom med et triumftog.

Disse to begivenheder samlede på helt samme måde nationer og byer og var så kendte i antikken, at Paulus kunne bruge dem som illustrationer på noget velkendt i sin undervisning.

DEN ANTIKKE KAMP OM DEN BEGRÆNSEDE ÆRE

Der er ingen tvivl om, hvor de to antikke fejringar hentede deres energi fra: Grækerne og romerne elskede at sejre! En grundnerve i begge kulturer var den evige kappestrid, den evige ekspansion og den evige kamp for hæder og ære.

I den græske verden var det ikke mindst Homers digte i Iliaden og Odysseen, der indkapslede dette værdisæt. Fra en ung alder blev græske drenge øvet i at lære digtene udenad, og her kunne de f.eks. læse om den største af alle de græske krigeres, Akilleus', store beslutning. Han var en del af det græske felttog mod byen Troja, og på et tidspunkt under krigen får han et blik ind i to muligheder for sin fremtid: Han kan enten forlade krigen og vende tilbage til Grækenland og få et langt og lykkeligt liv med kone og børn, eller han kan vende tilbage til slagmarken og vinde evig hæder for sine sejre, men til sidst dø i slaget.

Akilleus vælger det sidste: evig hæder frem for et langt liv. For grækerne var "uvisnelig hæder" (på græsk: *kleos afiton*) nemlig selve formålet med livet. At leve længe for at blive glemt var en værre skæbne end at dø en hæderfuld død som ung.

I den romerske verden var navnet ligeledes afgørende. Her var det forventet af elitens drenge, at de ved overgangen til en myndig alder begyndte at kravle op ad en trappetige i Roms tjeneste enten inden for militæret eller civiladministrationen. Denne karriere blev kaldt for "æresræset" (latin:

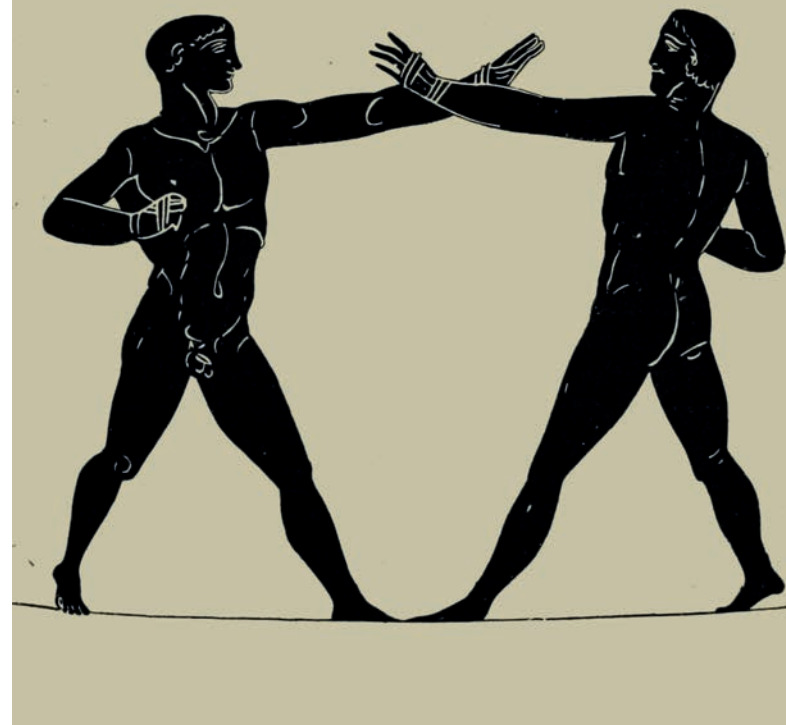
cursus honorum) og bestod i, at disse unge mænd skulle arbejde målrettet på at erhverve sig de betydeligste poster og de største sejre.

I de allerbedste tilfælde kunne de opnå særlige hædersnavne. F.eks. blev den romerske general, der endegyldigt besejrede Roms værste fjende, Hannibal fra Kartago i Nordafrika, efter sin sejr kaldt Africanus: Afrikas sejrherre. Den store general Pompejus vandt som den eneste i sin generation så mange militærsejre, at han fik tilnavnet "Magnus", altså "den store".

Ære, berømmelse og et uforglemmeligt navn var målet for kampene. Der er blot det med ære, at den kun kommer i begrænset mængde. Der kan ikke gå inflation i ære. Hvis én har meget, må en anden have mindre. Derfor skulle der kæmpes. Der kunne kun være én vinder.

Akilleus i fuld kampuniform under den trojanske krig. Han var den største græske helt og indbegrebet af, hvad det ville sige at vinde ære på slagmarken. Foto: Wikimedia Commons.

Græske bokserer kæmper med de bare nævner om æren ved at vinde. Foto: Wikimedia Commons.

SEJREN VED DE GRÆSKE IDRÆTSLEGE

Kampen for ære og anerkendelse stod altså helt centralt i den antikke kultur. Det medførte nogle bestemte måder at fejre heltene på, som nok enhver, der levede i Paulus' græsk-romerske verden, ville have kendt til.

I den græske historie finder vi masser af krig med gyldne sejre og forsædelige nederlag til følge. Faktisk tyder alt på, at den græske civilisation tabte til først den makedonske civilisation med Alexander den Store i det fjerde århundrede og senere til den romerske i det andet århundrede f.Kr., fordi de græske bystater havde nedslidt hinanden i evindelige bystatskrige sommer efter sommer. Om vinteren tog man hjem til familien; om sommeren drog man ud med krigsskibene eller på slagmarken for at ordne nabobyen eller en anden by, man ikke var i alliance med.

Men for at bremse disse evindelige små og til tider store krige udviklede der sig i den græske bystatscivilisation efterhånden en anden måde at afgøre styrkeforholdet på: de græske idrætslege. Eller skulle vi måske sige, når man gennemgår, hvilke idrætsgrene legene

indeholdt: de græske kampeleje.

De begyndte i byen Olympia eller snarere på byens tempelområde. Hertil sendte alle græske bystater delegationer afsted hvert fjerde år i den olympiske måned. Her var det helligbrødet at føre krig. Den olympiske fred skulle råde. Senere kom også tre andre såkaldte panhelleniske (græsk for 'for alle grækere') lege til i Delfi, Isthmia og Nemea.

Den ære, man kunne vinde på løbebanen eller i bokse- eller kampsportsringen, var her helt på højde med æren fra slagmarken. Atleterne kæmpede ikke om pengesummer, men blot om en flettet krans.

Kransen var til gengæld "mere værdifuld end selve livet", som en græsk forfatter udtrykker det (Dio Chrysostom 31.110), mens en anden påstår, at den atlet, der vinder en sådan krans, samtidig opnår "en indre fred for resten af sit liv" (Pindar, Olympiske hymner 1).

FEJRINGEN AF DE GRÆSKE IDRÆTSELTE

Det betød så også, at de græske bystater gjorde alt, hvad de kunne, for at hjemtage årets krans. Det var bystat mod bystat, og de opførte bygninger alene

til træning af atleterne, nemlig gymnasierne, der angiver, at de græske atleter trænede, som de var skabt (gymnos: nøgen).

Når en græsk by havde held til at hjemtage en sejr, blev førstepladsen fejret med optog i hjembyen. Bystaterne havde lidt forskellige måder at belønne førstepladsen på. Mange steder kunne sejrherren se frem til gratis bospisning livet ud fra byens templer. Andre steder måtte man nøjes med en enkelt omgang kød.

Men fælles for alle var hyldestsangen. Der var ligefrem digtere, der levede af at digte oder til sejrherrene, hvor de blev lovprist i skyhøje vendinger og sammenlignet med den største helt af dem alle: Herkules.

Tanken var, at disse hylstedigte skulle leve videre og dermed give det mest eftertragtede af alt: et uforglemmeligt navn. Kunne digtene ikke det, ja, så kunne man altid sørge for, at hæderskransene blev mejslet ind på ens gravsten. For ære har et langt liv! ▶

Denne gravsten fra Isthmia ved Korinth fremviser stolt en stor mesters bedrifter med sejrskranser fra forskellige lege. Kranse fra Olympia er øverst til venstre. Foto: © www.bibleplaces.com.

VESPASIAN OG TITUS' TRIUMFTOG I ROM EFTER JERUSALEMS ØDELÆGGELSE

Vi er så 'heldige', at den mest detaljerede beskrivelse af et romersk triumftog i antikke kilder beskriver Vespasians og hans søns, Titus', triumftog i sommeren år 71 e.Kr. til fejring af indtagelsen af Jerusalem i år 70.

Den tilfangetagne jødiske general, Josefus, beskriver i sit værk om krigen, hvordan Vespasian og Titus brugte vogne som vi kender det fra et karneval i dag, hvor erobrede skatte af enorm værdi var læsset på.

Øverst på hver af dem stod en jødisk general eller leder, og store malerier fremviste det slag, hvor han var blevet slået.

I centrum af det hele var processionen med erobringen af de hellige genstande fra selve det jødiske tempel: det gyldne røgelsesalter, guld-menorahen (den syvarmede lystage) og de hellige skrifteruller. Præcis den scene er vi tilmed så heldige at have en gengivelse af i reliefferne på Titusbuen, der blev færdiggjort i år 81.

I et af panelerne i Titus' triumfbue ser man de hellige genstande fra templet i Jerusalem blive båret i procession. Bagerst ser vi den syvarmede lystage. Bordet forrest med en kop på er røgelsesalteret, der stod i det hellige rum. Disse gengivelser er de mest detaljerede vi har af genstande fra templet på Jesu tid. Foto: © www.bibleplaces.com.

Dette maleri fra 1636-38 af Gargiulo og Codazzi gengiver på fremragende vis stemningen ved Vespasians og Titus' triumftog i Rom. © Museo Nacional del Prado.

DET ROMERSKE TRIUMFTOG

Den romerske civilisation udviklede en lidt anden måde at tildele den eftertragede ære på. Det hang sammen med, at Rom frem for at være et stort netværk af bystater, der skulle finde måder at afklare den indre kappestrid på, i stedet i udgangspunktet var en lille og lokal by, der hen over århundreder voksede til et imperium.

Dette vokseværk blev grundlagt i perioden forud for Ny Testaments tid i den såkaldte senatoriske periode, hvor Rom blev styret af de senatoriske familier, der havde monopol på pladserne i den lovgivende forsamling i senatet.

Her kunne håbefulde generaler opnå bemyndigelse til at føre en krig på

Roms vegne. Oprindeligt var en sådan bemyndigelse begrænset til en kort periode, oftest kun et år. Det gav generalen en gylden mulighed for at vinde en sejr for Rom – og sit eget navn. Kunne han i løbet af sommerens krigsmåneder besejre en eller anden lokal stamme, var vejen i bedste fald banet for en heltemodtagelse i Rom: triumftøget.

Vi gør os næppe begreb om, hvor stor en hæder og hvor stor en magt, der lå i det romerske triumftog, da det var på sit højeste. Den sejrende general blev om morgenen mødt af sine trofaste soldater i sit private logi, hvor han uddelte krigsbytte til dem.

Derefter gik turen ud i Roms gader. Der blev spredt parfume og vellugtende

blomster foran ham, mens folk tiljubede ham med triumfråb. For at fremvise sin store sejr havde generalen hjembragt ting fra det besejrede område så som høvdingen fra den besejrede stamme, ting fra deres helligdomme, eksempler på vilde krigere og farlige dyr. Nogle af disse blev rituelt henrettet, mens triumftøget skred frem gennem byens gader.

Vi må forestille os et skue uden sdestykke med jubel og høje tilråb. Som en forsker har formuleret det, så var hele marchen designet som en genopførelse af slaget og den totale sejr – nu altså blot med hele Rom som jublende tilskuere. ▶

Slutmålet for paraden var centrum i byen – dér hvor den hellige vej, *via Sacra*, ledte hen: det store Jupitertempel. Her ville generalen foretage en rituel vinofring, inden han steg op ad trapperne til templet, hvor han blev mødt af tempelpræsterne, der havde hentet Jupiters gyldne klæder ud af templet.

Iklædt disse ville generalen til slut række armen i vejret til det endelige triumfråb. Nu stod han der og glimtede i solen som et mødested mellem himmel og jord, og som et bevis på, hvordan guderne var Rom venligt stemt.

Man forstår, hvorfor der nærmest gik inflation i at føre disse sommerkrige, til tider med dårlige påskud i form af opfundne forseelser mod Roms interesser. Man forstår også, hvorfor senatorerne på et tidspunkt blev så nervøse for, at den sejrende general kunne finde på at ophøje sig selv til diktator på en sådan dag, at de beordrede, at der bag generalen i stridsvognen skulle stå en slave, der havde til opgave at hviske til generalen: ”Husk, du skal dø” (latin: *memento mori*).

PAULUS' BOKSERING OG TRIUMFTOG

Den græske fejring af deres idrætshelte såvel som den romerske fejring af deres sejrende generaler var altså både dybt krigeriske og religiøse på én og samme tid. Derfor kan det overraske, at Paulus bruger dem i sin undervisning af menighederne. Men som vi skal se nu, gør han det på en måde, der vender det græsk-romerske magthierarki på hovedet.

To steder henviser Paulus direkte til det romerske triumftog. I 2 Kor 2,14 skriver han om, hvordan han som apostel sammen med sine medudsendinge altid føres med ”i Kristi triumftog” og på den måde er med til ”at udsprede kundskaben om ham som en duft”. I Kol 2,15 beskriver han Kristi sejr over ”magterne og myndighederne”, som Gud ”stillede ... offentligt til skue og førte ... i sit triumftog i Kristus”.

Sammenhængen for begge steder viser, at Paulus med billedet er ude på at omstøde triumftogets fest for den brutale sejr for i stedet at pege på korset som den omvendte sejr. I Kolossenser-

brevet har han lige skrevet om, hvordan Jesu død på korset har tilgivelsens kraft i sig som den egentlige sejr, og i de to Korintherbrev kæmper Paulus konstant mod kræfter i menigheden, der har fundet nye måder at genindføre magthierarkiet på i en kristen variant. Enten i form af jødisk lovoverholdelse eller græsk visdom. Men Guds sejr i Kristus bestod i stedet i at udvælge det, ”som er svagt i verden ... for at gøre det stærke til skamme” (1 Kor 1,27).

Samme taktik finder vi i den passage, hvor Paulus tydeligst refererer til græske idrætslege. Her går han ind på præmissen om, at det kræver afsavn og fokus at vinde den eftertragtede sejr. Men mens ”kun én får sejrprisen” på det græske stadion, så kan enhver i menigheden nu få en sejrskrans – og det en, der ”ikke visner” modsat de olympiske olivenblade (1 Kor 9,24-27, læs mere om dette sted i TEL 2016/2).

KÆRLIGHEDENS NEDADGÅENDE ÆRESRÆS

I det hele taget er det en øjenåbnende oplevelse at læse Paulus' breve i lyset af såvel den græske kamp for det ’uforglemmelige navn’ og det romerske ’æresræs’. I den gode menighed i Filippi var der tilsyneladende så stærk en kamp

om den ære, de kun kendte alt for godt fra deres romerske borgerskab i deres romerske koloni, at Paulus med Jesus som eksempel må minde dem om, hvordan de skal søge at underordne sig hinanden (jf. Fil 2,1-4). Som han skriver: ”I skal have det sind over for hinanden, der var i Kristus Jesus” (Fil 2,5).

I Korinth fylder den interne splittelse og partidannelse fra først til sidst. Det var ikke nok blot at være ’kristen’ – man skulle tilhøre et særligt parti i menigheden (jf. 1 Kor 1,10-12). Mens det kan være svært præcis at sige, hvordan disse partier hævdede sig over for hinanden, er det ikke svært at sige, hvad Paulus mente var modgiften mod æresræset: kærligheden. Det er ”den langt bedre vej” (1 Kor 12,31), der fører til målet.

Det er også i dette lys, at vi bedst læser den kendte Filipperbrevshymne (Fil 2,6-11) om Jesus, der havde al ære, men gav afkald på den og blev ”lydig indtil døden, ja, døden på et kors” (Fil 2,8). Paulus beskriver her et omvendt æresræs, et nedadgående æresræs. Den kærlighedstjeneste, Jesus her viste sig villig til, var præcis den der fik Gud til at ophøje ham og give ham ”navnet over alle navne” (Fil 2,9). Og det er det ”sindslag” (Fil 2,5), Paulus ønsker, vi skal fyldes af: kærlighedens sindslag. ■

PAULUS, GRÆSK IDRÆT OG DET ROMERSKE TRIUMFTOG

1 KOR 9,24-27

”Ved I ikke, at de, der er med i et løb på stadion, alle løber, men kun én får sejrprisen? Løb sådan, at I vinder den! Men enhver idrætsmand er afholdende i alt – de andre for at få en sejrskrans, der visner, men vi for at få en, der ikke visner. Jeg løber derfor ikke hid og did, og jeg er ikke som en bokser, der slår i luften. Jeg er hård ved min krop og tvinger den til at lystre, for at jeg, der har prædikeret for andre, ikke selv skal blive forkastet”.

2 KOR 2,14

”Men Gud ske tak, som altid fører os med i Kristi triumftog og overalt lader os udsprede kundskaben om ham som en duft.”

KOL 2,14-15

”Han slettede vort gældsbevis med alle dets bestemmelser imod os; han fjernede det ved at nagle det til korset; han afvæbnede magterne og myndighederne, stillede dem offentligt til skue og førte dem i sit triumftog i Kristus.”

Danske Vagn Juhl Jensen i gang med at blotlægge muren rundt om portkomplekset. Foto: Johnny Oslo Tidemand.

Udgravningsrapport:

ER ISRAEELS FØRSTE TEMPEL FUNDDET?

Igen i år deltog en gruppe danskere i udgravningen af Shilo. Her gælder det en bygning, der kan vise sig at være Israels første tempelkonstruktion. ►

Af Johnny Oslo Tidemand, frimenighedspræst og næstformand i SBA

Ni danskere deltog den sidste af de fire uger, der blev foretaget arkæologisk gravearbejde i Shilo denne sommer. Da vi ankom til Shilo, præsenterede udgravningsleder Scott Stripling os som noget af det første for en helt ny teori.

I nogle år har vi gravet ved en mur, som vi længe har vidst, var noget særligt. Den er nemlig nøjagtigt øst-vest vendt og mere end en meter bred. Kun ganske særlige bygninger, f.eks. paladser og templer, har så brede mure. Ved denne mur har vi tidligere år fundet bl.a. et keramisk granatæble, der også var et symbol, der indgik i ypperstepræstens klædning (2 Mos 28,33). Det var også her, at tre horn fra et alter blev fundet. Meget har således peget i retning af, at denne mur var en del af en kultisk konstruktion.

EN TEMPELBYGNING I SHILO?

Det nye i år er, at vi har fundet hjørnerne af konstruktionen, så vi nu kan fastslå med sikkerhed, at det er en bygning, og vi kender endda størrelsen. Vi har udgravet en del af det indvendige i bygningen, så vi også kan fastslå indretningen. Bygningen viser sig at have de samme dimensioner og den samme indretning som tabernaklet, israeliternes telthelligdom i følge 2 Mosebog. Den er 30 meter lang, 10 meter bred, og den inderste tredjedel danner et kvadrat på 10x10 meter ('Det Allerhelligste'). Bygningen er dermed ca. dobbelt så stor, som tabernaklet skulle være ifølge 2 Mosebog.

Den nye teori, Scott Stripling præsenterede os for, er derfor, at denne konstruktion er selve israeliternes heligdom i Shilo. Indtil nu har man regnet med, at heligdommen i Shilo var tabernaklet – altså et telt. Men da heligdommen stod på stedet i mere end 300 år, er det ikke usandsynligt, at man på et tidspunkt har bygget en mere fast konstruktion.

Det jødiske skrift Mishna fra det 2. årh. e.Kr. fortæller om heligdommen i Shilo, at der var faste mure med et telt over. Hvis det er rigtigt, så har man

Den nordlige del af bymuren, hvor udgravningen foregår. Midt i billedet øverst er byporten. Midt i billedet nederst, skrånende ned mod højre, ses heligdommen. De mange små rum op mod bymuren er lagerrum til tiendeindbetaling (korn, vin, olie, osv.). Foto: Johnny Oslo Tidemand.

sandsynligvis bevaret teldugene fra tabernaklet som en del af konstruktionen, da man byggede de mere faste mure.

Når vi i 1 Samuelsbog 1-4 læser om Hanna og Samuel og præsten Eli, så tales der faktisk om "Herrens tempel" i Shilo (1 Sam 1,7), og det fortælles, at Eli sad ved dørstolpen (1 Sam 1,9), Samuel "sov i Herrens tempel" (1 Sam 3,3) og "åbnede dørene til Herrens tempel" (1 Sam 3,15). 1 Samuelsbog antyder dermed også en bygning af en mere fast konstruktion, end det vi hidtil har regnet med. Nu står vi måske med den bygning, der tales om i 1 Samuelsbog.

EN UVENTET BYPORT

Årets andet store fund er lidt mindre spektakulært, men dog alligevel betydningsfuldt. Igen drejer det sig om noget, vi har været flere år undervejs med, nemlig en byport.

I 2018 fandt vi en åbning i bymuren, men var dengang meget i tvivl om, hvordan vi skulle forstå det. Alle troede nemlig dengang, at byporten ville være at finde i den sydlige del af området. En første teori var derfor, at det har været en lille sekundær port, en slags bagud-

gang. Men efterhånden som udgravningen skred frem, blev det klart, at der var tale om noget større, og i år har vi så fået bekræftet, at der med sikkerhed er tale om en rigtig byport.

Geografien taget i betragtning giver det også mening at lægge byporten i den nordlige ende af byen. Byens kilde ligger nemlig nord for den høj, Shilo er bygget på. Den naturlige vej ned til hovedvejen gennem Samaria ser også ud til at gå fra den nordlige del af området.

Når man skulle placere en bydengang, har man været interesseret i tre ting: Vandforsyning, forsvar og adgang til handelsruter. Det virker derfor naturligt at placere byporten mod nord.

Tilbage står så naturligvis spørgsmålet, om der var flere byporte. Indtil videre kender vi kun til denne ene; men der er kun udgravet en forholdsvis lille del af bymuren. Vi kan derfor heller ikke sige med sikkerhed, om dette virkelig var hovedindgangen til byen. Men der er i hvert fald tale om en byport af en vis størrelse, der ligger geografisk godt, og så er den bygning, som muligvis er heligdommen, blevet placeret tæt ved denne byport.

BAGTÆPPE FOR BIBELSK BERETNINGER

Med disse fund kan vi begynde at se bibelfortællingen om Samuels fødsel og barndom komme til live i ruinerne. Vi kender omridset af templet og kan forsøge at forestille os situationen, da Hanna trådte frem for Herrens ansigt, og præsten Eli sad på sin stol ved dørstolpen i Herrens tempel (1 Sam 1,9). Vi kan forestille os, hvordan templet var indrettet med Pagtens Ark i det Allerhelligste, bordet med skuebrødet, den syvarmede lysestage og røgelsesofferalteret inde i templet og alteret til brændofre udenfor. Vi kan forsøge at forestille os, hvor Samuel sov, da Herrens stemme vækkede ham om natten (1 Sam 3).

Vi kan også begynde at forestille os det liv, der har været i byporten. Det var her, byens politiske spørgsmål blev debatteret. Det var her, handler og aftaler blev indgået. Her blev der født domme, når nogen havde forbrudt sig mod sin nabo. Og her sad Eli nervøs og ventede på nyheder fra slagmarken, dengang israelitterne havde bragt Pagtens Ark med i krigen mod filistrene.

Under udgravningen af Shilo i 2019 fandt arkæologerne tre alterhorn. Disse sad oprindeligt på hjørnerne af et alter, men var slået af i antikken. Foto: Michael C. Luddeni.

Og her døde han, da han fik den dårlige nyhed om nederlaget (1 Sam 4).

Næste års udgravning kommer helt sikkert til at arbejde videre med disse to bygninger. Har du lyst til at være med, så hold øje med vores hjemmeside

bibelskarkaeologi.dk/grav. ■

Hør Scott Stripling fortælle om de to bygninger:
kortlink.dk/2ghsk

I 2011 fandt arkæologer denne guldklokke i kloaksystemet ud for templets vestmur. Det anslås, at den kan have prydet en ypperstepræsts klædning, hvor sådanne ifølge 2 Mos 28,33 var påsat mellem granatæbler af garn: "På dens slæb skal du lave granatæbler af purpurblåt, purpurrodt og karminrodt garn hele vejen rundt og guldbjælder imellem dem hele vejen rundt".

EN ÆLDGAMMEL INSKRIFTION

– eller blot tilfældige ridser på en sten?

Midt i juli måned 2022 sprang en arkæologisk bombe af de usædvanlige i Israel: Prof. Gershon Galil fra Haifas Universitet offentliggjorde i flere israelske medier, hvordan han netop havde tydet en ældgammel inskription fundet i ruinerne af det allerældste Jerusalem. Han hævder, at denne gamle tekst rummer en forbandelse over byen Jerusalems øverste leder dengang. Galils tolkning bliver dog kraftigt modsagt af andre eksperter.

Af Carsten Vang, lektor på
Menighedsfakultetet

Selve stenen med den mulige tekst blev fundet i 2010 i noget fyldmateriale fra et gammelt kana'anæisk tempel, som lå tæt ved Gihon-kilden i Davidsbyen. Udgraveren, Eli Shukron, mente at kunne ane nogle få tidligalfabetiske tegn ridset ind på stenen, altså bogstaver fra den tidligste alfabetiskrift, vi kender. Men da han ikke selv var ekspert på denne meget tidlige alfabetiskrift, og da ingen af eksperterne ville bakke ham op i hans antagelse, blev stenen placeret i et magasin.

Stenen er ca. 27 cm x 21 cm stor. Det nederste højre hjørne synes at være resterne af hjørnet på en boks. I så fald må inskriptionen være ridset på inder-

I 2010 blev denne sten fundet ved en arkæologisk udgravning i Davidsbyen i Jerusalem. Det store spørgsmål er, om de mange ridser er en gammel inskription skrevet med tidligalfabetiske bogstaver. © Eli Shukron og Gershon Galil.

siden af en ituslået stenkiste. Overalt på stenen ses kantede indridsninger.

EN GRUM FORBANDELSE

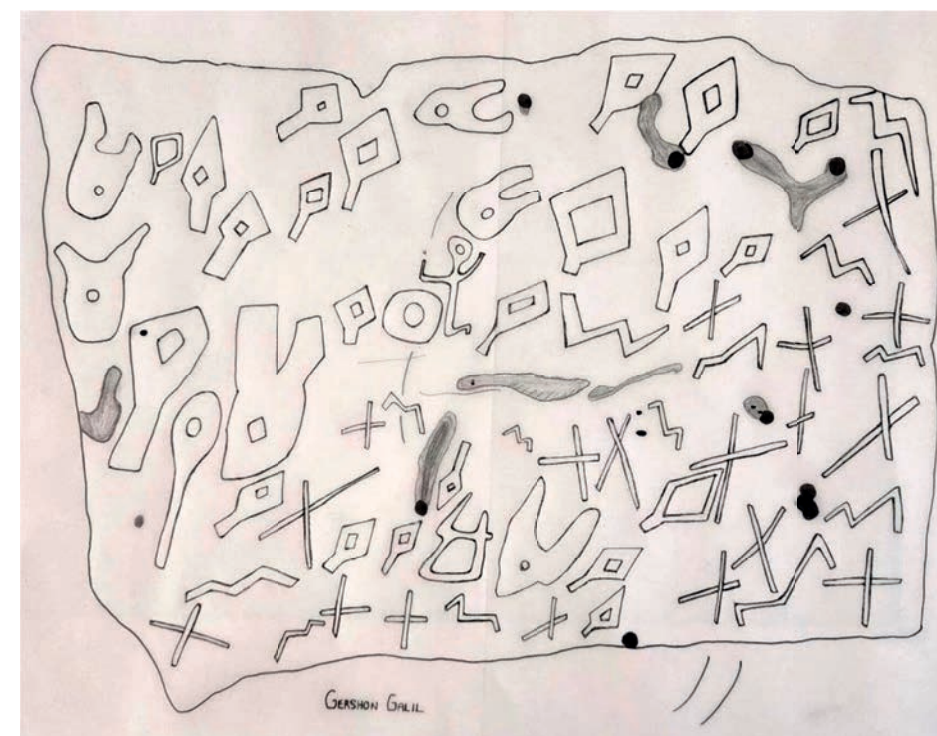
Prof. Gershon Galil fik stenen forevist tidligere i år. Han finder, at stenen virkelig rummer en inskription, og at den skal dateres til begyndelsen af Senbronzealderen, altså til 1400-1300 f.Kr. Hvis denne datering holder vand, er inskriptionen den allerældste inskription fra Jerusalem, vi har, 300-400 år ældre end Davids tid. På dette tidspunkt var byen kana'anæisk og ikke israelitisk. Både fra Bibelen (Jos 10,1-3) og fra flere egyptiske kilder ved vi, at Jerusalem dengang var en befæstet kana'anæisk by, styret af en konge.

Galil rekonstruerer de mange streger på stenen som 63 tidligalfabetiske bogstaver, og han tyder disse tegn som 20 ord.

Han læser teksten således: "Forbandet, forbandet. Du skal visselig dø. Forbandet, forbandet. Du skal visselig dø. Byens kommandant, du skal visselig dø. Forbandet, du skal visselig dø. Forbandet, du skal visselig dø. Forbandet, du skal visselig dø."

Ifølge Galils tolkning rummer teksten således et grumt forbandelsesønske, som nogen har formuleret mod Jerusalems ledende embedsmand, kaldet "kommandant". Syv gange bruges ordet "forbandet" og seks gange kommer sætningen: "du skal visselig dø". Nogen har haft en alvorlig konflikt med byens kommandant og har villet ramme ham med forbandelse.

Hvis dette er en rigtig forståelse af indridsningerne på stenen, er det virkelig sensationelt. Det viser, at man kunne bruge alfabetiskriften til at indridse længere tekster og ikke bare korte tekster med navne på personer. Og dernæst viser det, at man anvendte alfabetiskriften i Jerusalem så tidligt som slutningen af Mellembronzen eller begyndelsen af Senbronzen. Sproget på inskriptionen må være kana'anæisk, for på det tidspunkt var Jerusalem endnu ikke beboet af israelitter. Det skete først 3-400 år senere, da David erobrede byen.

Gershon Galil har fremlagt denne tegning af de tidligalfabetiske bogstaver, som han mener at kunne spotte på stenen. Ingen andre har dog bekræftet læsningen. © Gershon Galil.

VOLDSOM KRITIK

Galils tolkning blev dog straks udsat for voldsom kritik fra fagfæller i de israelske medier. Mange har med rette bemærket, at det er uprofessionelt at gå ud og publicere sin tolkning i medierne, inden den videnskabelige artikel har været bragt i et fagtidsskrift, hvor fagfæller skal bedømme artiklen på forhånd, så fejl i tolkninger og argumentation kan blive korrigeret.

Flere stiller spørgsmål ved, om der overhovedet er en inskription på stenen. Kunne dette virvar af streger, som man kan ane på fotoet af stenen, ikke bare være tilfældige linjer eller forsøg på at lave tilfældige indridsninger?

Den anerkendte skrifteksperter Chris Rollston siger, at tidlig kana'anæisk skrift er meget vanskelig at tyde. Skriveretningen lå ikke fast endnu på det tidspunkt. Man skrev snart fra højre, snart fra venstre. Eller man skrev, "som oxen pløjer", det vil sige først i den ene retning og derefter næste linje i den modsatte retning. Så Galils læsning er på ingen måde sandsynlig, siger han.

Desuden bliver Galil kritiseret for,

at han et sted læser det bestemte kendeord i teksten, og at han et andet sted antager, at en konsonant har fungeret som vokalbogstav. Begge dele, både det bestemte kendeord og vokalbogstaver, fandtes ikke i kana'anæisk skrift på dette tidspunkt, men blev først udviklet flere hundrede år senere.

Flere eksperter på tidligalfabetisk skrift er enige med Galil om, at der synes at være en inskription af en art på stenen. Men de anklager ham for at læse mange flere tegn, end der er dækning for i fotografierne af stenen. Desværre har Galil ry for at se bogstaver i inskriptioner, hvor andre ikke kan se dem.

Derfor er det stadig yderst uvist, hvad der står på den sten, Galil har forsøgt at tyde. Det kan sagtens være noget helt andet end den markante forbandelse, han mener at kunne læse på stenen. ■

NYHED | LANDBRUG I GALILÆA I DET 1. ÅRH. F.KR.

Under forberedelse af en ny vandkanal, som skal lede afsaltet vand fra Middelhavet til Genesaret Sø, har arkæologer fundet og udgravet en større bondegård i det østlige Galilæa ved Horbat Assad. Gården dateres til det 1. årh. f.Kr., til den periode, hvor hasmonæerne i Jerusalem indtog Galilæa og gjorde det jødisk. Gårdens beboere har forladt den i stor hast og efterladt mange af deres ejendele der, måske fordi en fjendtlig hær nærmede sig. Resterne viser en tidslomme, der er fastfrosset. Snesevis af kogekar, vægte til væve og mønter foruden olielamper er fundet samt omfattende rester af huse. Det er endnu ikke afklaret, om indbyggerne har været jøder eller ikke-jøder. Når mønterne er blevet rensede, kan de forhåbentlig bidrage til en mere præcis datering af stedet. Under

En simpel olielampe fra hasmonæisk tid fundet i Galilæa ved Horbat Assad. Foto: Assaf Peretz/Israel Antiquities Authority.

gården fandt man også omfattende rester af et landbrug fra det 10. årh. f.Kr. Heller ikke her har man fastslået beboernes nationale identitet.

Læs mere: kortlink.dk/2gpm5 ■

NYHED | ET JØDISK RIGMANDSHUS FRA JESU TID

Endnu engang har arkæologerne haft held med sig under udgravningerne ved pladsen ud for tempelpladsens vestmur. Under forberedelsen af en elevator fra det jødiske kvarter i det gamle Jerusalem har man udgravet og frilagt et stort hus fra Jesu tid, med flere renselsesbade. Huset havde i sin tid en enestående udsigt over tempelpladsen og må have tilhørt en præstefamilie fra den saddukæiske retning.

Læs mere: kortlink.dk/2gpm4 ■

NYHED | DET BIBELSKES BETSAJDA

Indskriften i gulvet i kirken, der nævner "overhovedet og lederen for de himmelske sendebud". Foto: Mordechai Aviam.

Under udgravningerne af el-Araj ved nordøstsiden af Genesaret Sø fandt man for et par år siden resterne af en stor bygning, som sandsynligvis var en byzantinsk kirke (fra 5.-8. årh. e.Kr.). Sidste år fandt man en inskription i gulvet. Denne inskription omtaler "overhovedet og lederen for de himmelske sendebud". Denne betegnelse var i byzantinsk tid en almindelig beskrivelse af apostlen Peter. Alt tyder på, at kirken var indviet til apostlen Peter, og det er endnu et tegn på, at el-Araj nok er det bibelske Betsajda, Peters og Andreas' fødeby.

Læs mere: kortlink.dk/2gqqz ■

NYHED | JOSEFUS' BESKRIVELSE AF JERUSALEMS FALD

I mange år har man gravet i 'Det russiske Kvarter' (Russian Compound) i Østjerusalem. Her har man fundet hundredvis af store kastesten, som romerne brugte som dødsensfarlige projektiler i deres slyngemaskiner, da de angreb Jerusalem i år 70. En israelsk forsker har nu plottet alle de præcise lokaliteter for de fundne slyngesten ind i et computerprogram. Han har taget højde for Jerusalems geografi og bymure og har indlagt vurderinger af skudhøjde og skudlængde.

Hans studier viser, at romerne skød på Jerusalems mure fra en afstand af ca. 400 meter, og at de angreb byen fra nordvest. Dette passer præcist med den jødiske historieskriver Josefus' beretning om romernes angreb på Jerusalem. Han viser sig dermed som en troværdig kilde til Jerusalems fald.

Et udvalg af de romerske kastesten brugt under belejringen af Jerusalem år 70. Foto: Yoli Schwartz/Israel Antiquities Authority.

Læs mere: kortlink.dk/2gqr3 ■

 Få løbende nyheder på facebook.com/bibelskarkaeologi

GAMMELBRO CAMPING
SINCE 1958 · ÅRØSUND

Det skal tegnes!

freehand.dk

Bliv abonnent på Magasinet Ordet & Israel

Bliv abonnent i dag ...
... og få 10 numre om året.

Så kan du læse spændende interviews, artikler om Israel og det jødiske folk, nyheder fra Israel – og meget mere.

Gå ind på ordetogisrael.dk og opret dig som abonnent. Et abonnement koster **215 kr. om året**, men du kan få **resten af 2022 gratis**.

ORDETOGISRAEL.DK

AXELTEK
Industri Elektronik

Reparation af frekvensomformere og Cnc-drev

Nørresundby 25 21 31 67

penta byg a/s

UDFORSK BIBELENS DYBDER MED ISRAELSMISSIONENS PODCAST

FIND DEN PÅ:
ANCHOR.FM/ISRAELSMISSIONEN

MAGASIN TILBUD

Køb et sæt af de fleste numre af TEL (ca. 60 numre)

Kun **350 kr.** + forsendelse

Skriv til: jt@bibelskarkaeologi.dk

ENESTÅENDE FUND AF ELFENBENSLUKSUS I JERUSALEM

■ Af Carsten Vang, lektor på Menighedsfakultetet

Siden 2007 har man gravet på Givati parkeringspladsen i Davidsbyen i Jerusalem. Her fandt man for få år siden resterne af et eksklusivt rigmandshus fra det 8. og 7. årh. f.Kr. Til al held kasserede arkæologerne ikke bare det opgravede materiale, men lod det gennemspule på en si. De fik sig en kæmpeoverraskelse, da de kiggede det rensede materiale igennem. Midt mellem mange stumper af sten og potteskår i solden fandt de bittesmå rester af elfenben, som de havde overset under selve udgravningen.

Elfenben var yderst sjældent i Kongetiden, langt mere kostbart og usædvanligt end guld. Kun de allerrigeste havde råd til stole og divaner, som var smykket med plader af udskåret elfenben. Om kong Salomo siges det f.eks., at han havde en "elfenbenstrone", dvs. en trone, der var besmykket med elfenben (1 Kong 10,18). Elfenbensrelieffer er udelukkende fundet i de største assyriske byer, som hovedstaden Nimrud. Også Nordrigets hovedstad Samaria har givet eksempler på denne meget sjældne udsmykning.

GRÆNSELØS LUKSUS

Arkæologerne har i alt fundet ca. 1500 stumper elfenben i jorden fra rigmandshuset. Gennem et møjsommeligt arbejde er det lykkedes forskere at samle de fleste af de mange fragmenter til 12 udskårne, kvadratiske relieffer, som hver er ca. 5 gange 5 cm store. Man gætter på, at disse udskårne relieffer har prydet stole eller divaner hos et meget rigt medlem af kongefamilien eller én af de ledende præster ved templet.

Plaketterne viser udelukkende motiver af blomster, f.eks.

Flere af de udskårne relieffer af elfenben viser lotusblomsten. Denne blomst var et kongeligt symbol i sidste del af Kongetiden. © Yaniv Berman, Israel Antiquities Authority.

lotusblomsten. Der er ingen udskæringer af dyr eller andre levende væsener – i modsætning til elfenbensreliefferne fra Samaria, som viser udskårne fabeldyr. Beboerne i rigmandshuset har altså efterlevet lovens bud om ikke at lave sig billeder af noget dyr.

NYT SYN PÅ JERUSALEM

Huset med den usædvanlige udsmykning blev ødelagt og brændt ned af den babyloniske hær i 587 f. Kr., da babylonierne erobrede Jerusalem og ødelagde templet. På den måde illustrerer det usæd-

Rekonstruktion af de overdådige møbler, som elfenbensreliefferne prydede i et overklassehus i Jerusalem på det første tempels tid. Foto: Shalom Kweller, City of David.

vanlige fund Jeremias' ord i Jer 20,5, at Gud vil overgive alle byens rigdomme til Judas fjender.

Tidligere har nogle forskere ment, at Jerusalem lå uden for datidens politiske centre og var ligesom en baggård, uden nogen særlig luksus. Det bemærkelsesværdige fund af det meget sjældne elfenben i rigmandshuset viser, at Jerusalem på kongerne Hizkijas, Manasses og Josijas tid tværtimod var en politisk og økonomisk vigtig by i datiden. ■